

hoz, hogy élvezzük a könyvét, és meggyőződünk arról, hogy ez a festmény bizony több rejtett információt tartalmaz, mint hittük. Talán a horoszkóp festményre fektetése elszélt, lehet, hogy a hatszög csak erőszakoltan illeszthető a kép stratégiai pontjaira, esetleg túlzás felvonultatni Marsilio Ficino orphikus himnuszait és a zsidó Kabalát a kép értelmezéséhez, de a két – a vízszintessel 27°-os szöveget bezáró – egyenes mintha valóban kijelölné számunkra azt a pontot, ahonnan nemcsak a koponya nyeri vissza igazi alakját, de Krisztus szemébe tekintve a festmény „valódi üzenetét” is megértjük.

Annyi bizonyos, hogy North nyújtja a legfrissebb és talán a legalaposabb elemzést Holbein festményéről: elhelyezi a képet történeti és biográfiai kontextusában, és rendkívül informatív körképet kínál a festmény elkészültének politikai, vallásos, kulturális, tudományos és mágikus kontextusáról.

Befejezésül néhány szót a magyar kiadásról. Példaértékű, hogy egy Nyugaton szenzáció számba menő tudományos munkát ilyen gyorsan sikerült nálunk is megjelentetni. A kötet ráadásul szép, a keményborító illusztrációja ötletesebb, mint az egész festményt reprodukáló, viszonylag unalmasabb angol címlapalaké, és a tizenegy színes képmelléklet is magas technikai színvonalon készült. A masszív tudományos tartalom és a hemzsegő – főként csillagászati – szakkifejezések láttán üdvözlendő, hogy a Typotex Kiadó Kutrovátz Gábor személyében szaklektort szerződtetett. A baj inkább a magyar szöveg stílusával van. Úgy tűnik, a fordító túlságosan sietett ahhoz, hogy pontos szöveget hozzon létre, így a végeredmény telis-tele van majdnem jó, de jelen állapotában csikorgó – vagy egyenesen rosszul fordított – mondatokkal. Néhány példa a nehézkes mondat szerkezetekre:

„Azt a feltételezést, hogy a koponya optikai helyreállításához nincs szükség lencsére, tükörrre vagy más kellékre az emberi szemén kívül, megerősítette Baltrusaitis feltételezésének általános iránya, és szinte biztosan így is van.” (133. old.) „Kratzer [...] ismerje szülőhelye, Bajorország tudósainak

legújabb írásait, ezért éppen azt a friss vért szállította az angol tudományos életnek, amelyet az már-már elvesztett.” (64. old.) „Amikor Sacrobosco papírra vetette a tizenhetedik század előtti idők legtöbbet forgatott egyetemi szövegének bizonyuló értekezését, egy Arisztotelész által örökül hagyott egyszerű doktrínát fogalmazott meg, amelyet alig kellett módosítani a keresztény teológia és a művészet hallgatóinak kedvéért.” (125. old.) Az eredetiben egyébként nincsen szó művészethallgatókról, csupán a tudomány (a kor kifejezésével élve: a hét szabad művészet) művelőinek szakmai elvárásairól (*the basic needs of students in arts*). „Rendszeresen alkalmazták őket [a fény és a Nap metaforáit – L. B.] a kozmosz egészére, például az olyan hihetetlen elméleti rendszerekre, mint a ma Pseudo-Dionüsziosz néven ismert ókori szerző által kidolgozotttra...” (231. old.) North egyébként talán kissé frivol módon *fantastic theoretical superstuc-ture*-nek nevezi a kora középkor legkifinomultabb neoplatonikus rendszerét, de semmi esetre sem hihetetlennek – a hihetőség kérdését elég nehéz volna felvetni egy olyan világmagyrázattal kapcsolatban, amelyben elsősorban angyalok szerepelnek. Johannes Trihemius nem a „sötét mágia egyik leghírhedtebb gyakorlója” volt (202. old.), az apát csupán a kétes értékű (nem egyértelműen tiszta és természetes) mágia gyakorlásának hírébe keveredett (az angol szöveg valóban könnyen félreérthető: *one of the most notorious of all early sixteenth-century practitioners of dubious magic*).

Apróbb fordítási hibák: Tours-i Gergely vagy Gerolamo Cardano nevét nem indokolt angol változatában (Gregory of Tours – 244. old., Jerome Cardan – 174–175. old.) használni. A zodiákus házai domiciliumok és nem domiciliumok (175. old.). A keresztény tudósok nem működtek „elsősorban papként” (66. old.), hanem, ahogyan North is írja, általában klerikusok voltak, de nem szükségképpen felszentelt papok, és így többségük például misét sem celebrálhatott. Hrabanus Maurus *Commentaria in libros IV Regumjának* nem angol fordítása, hanem a latin eredetije jelent meg a *Patrologia latina* kö-

tetében (281. old.).

A hibák súlya és mennyisége nem jelentős a hatalmas adathalmazt mozgató és utalásokban gazdag szöveg egészében, a nehézkes stílus azonban kiváltképp kárára válik egy olyan könyvnek, amelyben oly sok múlik a feszített érvelésen és a kimunkált retorikán, nem is beszélve arról, hogy North igen szépen használja az angol nyelvet.

LÁNG BENEDEK

Sokszínű kapitalizmus

PÁLYAKÉPEK A MAGYAR TÖKÉS FEJLŐDÉS ARANYKORÁBÓL

Szerk. Sebők Marcell. HVG, Budapest, 2004. 256 old., á. n.

Gyárak, épületek, csarnokok, szobabelső, férfiak és néha nők. A szürke százféle árnyalatában. Sokszínűen, ahogy azt a korabeli technika rögzíthette. A képek mellett készítőik neve, kész fotótörténelem. Képeskönyv. Szép betűk, gondos tipográfia – hiszen a Kner család is szerepel a kötetben! –, okos szavak, az életről mesélő családtrótténetek. A lapok szélén megjegyzések, kiemelések, magyarázatok. Meséskönyv. A „modern szemléletű történeti kutatásokat” (11. old.) végző szerzők olvasmányos kötetben kívánták a széles olvasóközönseget megismertetni neves elődeink életútjával. Így hát magam is lemondtam az idézetek forrásainak kereséséről, a kötet esztétikai és tartalmi kereteit nyilvánvalóan túlfeszítő lábjegyzetek számonkéréséről. Helyette hátradőltem, és gyakran megbabonázva olvastam polgártársaink felemelkedéséről, küzdelmeiről és bukásairól.

Egyszer volt... kezdődnek a mesék is, hogy a mához szóljanak. Tizenegy család történetét ismerjük meg, ezek sorrendben: Darányi Ignác, Ganz Ábrahám, Gregersen Gudbrand, Haggemacher Henrik és Károly, a Hatvány-Deutsch-dinasztia, Havel Lipót, Károlyi Sándor, Kner Izidor, Kornfeld Zsigmond, Krausz

Mayer és fiai, Lánczy Leó, a Neuschlosz család, Wahrmann Mór, a Zsolnay család. Nélkülük nem váltunk volna azzá, amik ma vagyunk. Még sok hasonló család adódna megírásra, amit a kötet készítői is tudnak, és – örömről – továbbiak bemutatását ígéri a jövőben. A mostani arcképcsarnokban szerepelnek nagyvállalkozók a vas-, malom-, építő-, szesz-, cukor-, élelmiszer-, kerámiaiparból és a kereskedelemről, továbbá befektetők, bankvezérek, művészek és politikusok sokszor ugyanabból a családból, ritkábban egy-egy személy jelenik meg több szerepben is. A pályaképek, család történetek egyedi, de tipikusnak tartott életutakat örökítenek meg, a kötet készítői egyensúlyra, nem pedig reprezentativitásra törekedtek.

A történetek együttesen több emberöltőn át ívelnek, a XIX. század elejétől a XX. század derekáig. Nagypolgári családokról szólnak, amelyek egymást követő generációinak sorsa bizonyosság arra is, hogy a vagyont nem könnyű felhalmozni, de könnyű elveszíteni. Ez persze nem hazai sajátosság, és nem is csak az adott korszak jellemzője. A tipikus helyzetet leíró amerikai szólás szerint három generáció elég ahhoz, hogy egy család az alulról kezdést jelző felgyűrt ing-ujjtól ismét eljusson a felgyűrt ing-ujjig. A mai családi vállalkozásoknak is csak egy töredéke (országától és fogalomhasználatától függően 3–14 százalék) marad fenn három nemzedéken át, a szerencsésnek mondható többi családnak legalább szellemi tőkébe sikerül átmenteni a korábban felhalmozott javakat. A hazai kapitalizmus a tipikusnak tekinthető családsorsokba, a családi vállalkozások életciklusát sajátosan befolyásolva további színeket kevert a nemzeti piac összezsugorodásával, a gazdasági karantént is hozó zsidótörvényekkel, majd polgártársaink tervszerű megsemmisítésével. A kötet ebben is hű választott címéhez: a megrajzolt alakok között egyaránt vannak a zsidótörvények eszmei előkészítésében részt vevők, az üldözöttek elszemvedői, illetve az ellenük aktívan fellépők.

A kötetet lapozgatva kiderül, hogy a minket ma foglalkoztató kérdések zöme már több generációval koráb-

ban is felvetődött. Ez a benyomás két okból sem lehet véletlen. A gazdaság és társadalom működésének alapelvei, mind a hosszúnak tartott XIX., mind a rövidnek nevezett XX. század végén, nagyrészt azonosak. A piaci gazdaság visszatértét ugyanakkor emlékezetkihagyásokkal teli, többrendbeli rendszerváltozás előzte meg, így ismertnek hitt fogalmak – vállalkozás, polgári életmód, középosztály, a gazdasági elit társadalmi funkciói – tartalma vált bizonytalanná. A szerzők (Bácskai Vera, Csík Tibor, Erdész Ádám, Fehér György, Gyáni Gábor, Halmos Károly, Jávora Kata, Klement Judit, Vörös Károly) és a kiadvány támogatói (a KFKI Csoport és személy szerint az elnöke, Szlankó Károly) éppen ennek a fogalmi bizonytalanságnak a megszüntetése és a gazdasági elit önazonosságának erősítése érdekében vállalkoztak a fáradságos, de szép eredményt hozó feladatra. Már csak a keletkezéstörténet ismeretében is adva volt az áthallások veszélye, de ezt a szerzők szigorú szakmai igényessége semlegesítette.

A kötet az újra felfedezett polgári múltról szól, jelzi Gyáni Gábor az előszó alcímében. A bevándorolt és a nemesi családok egymáshoz közeledése kulturális fogalmakkal ragadható meg. A kulturális univerzum, a tárgyi kultúra, a térhasználat szokásrendje és a nyelvhasználat vizsgálatából rajzolódik ki az egykori polgári milió életvilága. A társadalmi elfogadottság szempontjából fontos polgári értéket képvisel a karitatív tevékenység és a mecenatúra is. A pályaképek, család történetek ezeket a vizsgálati szempontokat próbálják érvényesíteni, de a hozzáférhető források függvényében esetlegesen, többnyire csak egy-egy érdekes részletre kiterjedve. Így például Havel Lipót nyaralási és utazási szokásairól, Wahrmann Mór lakhelyeiről, párbajairól, alapítványairól és a rokonaihoz fűződő viszonyáról, a Zsolnay család fogyasztási szokásairól, Lánczy Leó házasságáról, vagy – nem meglepő módon – a Hatvany-Deutsch család irodalmi kapcsolatairól szerezhetünk alaposabb ismereteket. A legtöbbet mégis az üzleti kultúra, a gyarapodás világáról, a vállalkozások megszervezésének és fenntartásának nehézségeiről tud-

hatunk meg.

A XIX. század utolsó harmadában olyan technológiák terjedtek el (gőzgép, vasút, távíró, majd villamosság), amelyek a gazdaság intézményi struktúráját, a vállalkozások szerveződését is átformálták. Az új technológiák (elsősorban a vasút) megjelenése részben új üzleti lehetőséget jelentett (például Ganz, Gregersen), részben lehetővé tette a vállalkozások korábbi kereteinek újragondolását (például Deutsch, Neuschlosz). A vasutak kiépülésével a szállítási költségek csökkentek, és megváltozott – mint Halmos Károly írja – „a kereskedelem árkövető képessége” (87. old.): Arad és Pest között a szállítás ideje például egy hónapról körülbelül egy napra csökkent. A kereskedelmi tevékenységekben pedig egyaránt módosult az árustruktúra és a piaci centrumok súlya. Az előtérbe kerülő gabonakereskedelem a pesti piac vezető ágazata lett. Ezért is költözött a terménykereskedelemmel foglalkozó Deutsch család Aradról Pestre, ahol hamarosan fővállalkozóként a vasútépítési konjunktúrát is kihasználhatták. A két hatás együttes jelentkezése látható az eredetileg fakeskedő Neuschlosz családnál is. A faárúgyártás és az építőipari kivitelezés nagy részének megrendelője kezdetben a vasút, s eközben a vasúti szállítás lehetősége maga is hozzájárult a vállalkozás terjeszkedéséhez. Erről az 1880-as évek elején Neuschlosz Marcel így vélekedett: „talán egy irányban sem volt a vasútépítésnek oly közvetlen hatása – a gabonakereskedelmen kívül –, mint a fatermelésben. Mint a gombák, úgy nőttek ki a földből a fűrésztelepek mindenütt, s ma már oda jutottunk, hogy nincs az országnak erdeje, mely nem értékesítenék, nincs vasútja, melynek forgalmát nem legnagyobb részben a fatermelés s a fakeskedés tartaná fenn...” (203. old.)

A vállalkozások szaporodása a versenyhelyzetek gyarapodásával járt, és a versenyben való talpon maradáshoz újabb módszereket kellett találni. A Széchenyi-féle Hengermalomban dolgozó Ganz Ábrahám önállódsákor azzal szembesült, hogy Széchenyi gróf letiltatta az új öntőműhelybe irányuló szénszállításokat. A Védegyet igazgatójához, Kossuth Lajos-

hoz fordult segítségért, aki Széchenyihez írt levelében többek között arra hivatkozott, hogy a gróf a Gyáralapító Társaság másodelnökeként éppen a honi iparpártolás mellett kötelezte el magát. A levélváltás következtében a szénszállítás megoldódott, és Ganz a Lánchíd építésénél is kapott megbízásokat (46–48. old.). A Ganz család története természetesen elsősorban nem a versenykorlátozás és a megszüntetésére alkalmazott kijárási miatt érdekes, hanem a folyamatos innovatív tevékenységgel szerzett versenyelőny hosszú távú érvényesíthetőségének példájaként.

A műszaki újdonságok felhasználásával, köztük saját találmányaival került az élre a malomiparban Haggemacher Károly, míg a család más tagjai sörgyártással próbálkoztak. A hazai italfogyasztási szokásokban a sör alárendelt szerepet játszott, de a filoxera megjelenése és a bortermelés visszaesése kedvezett a söriparnak. A Haggemacher-féle sörgyárak fennmaradását a Dreher család tagjaival kötött házasságok, majd 1933-ban a gyárak egyesülése biztosította.

A terménykereskedő Deutsch család természetes módon fordult az egyébként magas hasznot hozó malomipari befektetésekhez, ám tartós pozíciókat a hatvani uradalom megvásárlásával és a rá építő élelmiszeripari (cukoripar, takarmány, paradicsomkonzerv) beruházásokkal tudott teremteni.

A Kner család történetéből sok, ma már közkeletűnek tűnő tanulság vonható le. Látható például, hogy a hosszabb távra tervező vállalkozásokban idővel megtérül és tartós versenyelőnyné válik a pontos szállítás, a minőségi munkavégzés. A stabil üzletvitelhez a később könyvművészeti szempontból is kiemelkedő kiadványok veszteségeit is fedező, ugyanakkor nagy volumenű, de kis hasznot hozó megrendelések kellettek, mint amilyenek a közigazgatási nyomtatványok. Hogy a több mint 4000 községi közigazgatással fenntartható kapcsolat, nyomtatvány-mintatárak készíttettek, aminek a vevőkör jelentős bővülésén túl az lett az eredménye, hogy a Belügyminisztérium a széles körű közigazgatási ismereteket felhalmozó és rendszerező Kner-féle

mintatárra építette nyomtatványkorszerűsítési programját. A Kner családdal foglalkozó izgalmas fejezet szerzője, Erdész Ádám arra is utal, hogy a „mintatár utánzásával és hasonló rendszer fel-építésével, egy elvetélt kísérlettől eltekintve, a konkurens cégek nem próbálkoztak” (140. old.). A mintatár egyfelől a korszak újdonságát jelentő modern reklám használatának fontosságát, másfelől a nélkülözhetetlenségében is megtestesülő szellemi tulajdon önálló piaci erejét példázza. Itt említendő a Zsolnay család is, mivel a kitarító munka, a vállalkozásba visszaforgatott haszon, a család teljes körű támogatása, a minőség előtérbe helyezése, a jelentős szellemi befektetések, majd a termék-előállításához kapcsolódóan a művészi igények megjelenése mind hasonlóságot mutat a Kner cég történetével – azzal a különbséggel, hogy itt olyan nők is felbukkanak, akikről nem a rokonsági szálak alakulása, hanem a vállalkozásban játszott fontos szerepük miatt történik említés.

A pénzügyi körökben zajló verseny és sajátos formáit villantja fel Kornfeld Zsigmond és Lánchid Leó pályaképe. A konkurens bankcsoportok az üzleti vállalkozásként működtetett sajtót is felhasználták a versenytárs lejáratására, ellehetetlenítésére. *Az Est* induló tőkéjét – mondja Halmos Károly Lánchid Leóról készített tanulmányában – állítólag az Anglo-Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. biztosította, így a konkurens pénzintézet, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank gyakran célpontul szolgált. *Az Est* „leleplezései” ügyleteket hiúsíthattak meg. Azt is számításba kell azonban venni, hogy a sajtó képviselői a minél szélesebb körű információszerzés kényszere miatt senkivel sem állhattak tartósan ellenséges viszonyban. A sajtó barátságának elnyerésére, egyben az információk (gyakran bennfentes értesülések) kölcsönösen előnyös áramlásának előmozdítására is szolgált „a pausálának nevezett, a nagy cégektől átalányban bevett, s a lap kiadóhivatalának ’közvetlenül és nyugtázottan’ fizetett hirdetési díj... Ezt a sajtótámadások kivédése érdekében fizették.” (188. old.) A lap barátságosan magatartása

esetén felfüggeszthették a kifizetését, de a sajtó képviselőinek külön tiszteltdíjat is fizethettek információs szolgálataikért.

A konjunktúra változásai természetesen többé-kevésbé érintettek minden ágazatot, a terménykereskedelmet, a sör-, a cukor-, a malom-, a faipart stb. A Neuschlosz cég „föllendülését nem a parkettagyár és a fűrésztelep konjunktúráról függő hozama, amely a verseny élessége miatt túl nagy sohasem lehetett, hozta magával, hanem az építési vállalkozás... Neuschlosz Marcel – bízva a maga szervezési tehetségében – részt kért a Monarchia legnagyobb munkáiból, a katonai kincstár megbízásaiból. Olyan rizikót vállalt, amelyre magyar ember addig nem vetemedett. Megpályázta és elnyerte előbb Lemberg, majd Krakkó erődítési és kaszánya építkezéseit.” (209. old.) A konjunkturális ingadozások kivédésének, a talpon maradásnak, esetleg a vállalkozás kiteljesedésének egyik lehetséges útja tehát az állami megrendelések elnyerése volt. A Neuschlosz család esetében ez további hadiipari, vasúti megbízásokkal, a millenniumi kiállításra a Vajdahunyad vára kivitelezésével folytatódott, de Havel Lipót cégének fénykorában is fontos szerepet töltöttek be a középületre szülő megbízások (Kúria, Műegyetem épülete), mint ahogy Gregersen vállalkozása számára is kezdetben az állami kamatbiztosítással történő, majd kizárólagosan állami vasúti építkezések hozták a folyamatos megrendeléseket.

Az üzleti életben a rokonsági kapcsolatokon túlnyúló megbízható összeköttetések nélkül nem lehetett boldogulni, amiről szinte mindegyik pályakép, családtörténet számos adalékkal szolgál. A bankok iparfinanszírozása a kapcsolati hálók nélkül egyszerűen nem működhetett volna. Az 1869-es csódhullámban a fizetőkép telenné vált Gregersen Gudbrand cégé azért nem omlott össze, mert jó nevű hitelezői bíztak benne, segítették átvészelni az időszakot. A Kner cég is ápolta aktív, kezdeményező kapcsolatát a megrendelőkkel. A közéleti és üzleti tevékenység határai gyakran összemosódtak. Az állami, helyhatósági, egyházi megrendelések elnyerése

sének közvetlen befolyásolásáról szóló példákat a Neuschlosz család esetében olvashatunk. Krausz Mayer történetéből pedig kiviláglik, hogy a gazdasági kapcsolatrendszer kialakításában a hitközségben betöltött tisztség is fontos szerepet játszhatott.

Az összeférhetlenség egyes eseteinek szabályozására – a kormánnyal fenntartott üzleti tevékenység és a képviselői mandátum szétválasztására – csak 1901-ben került sor. Természetesnek vették a szerepkörök változtatását vagy együttélését, a gazdasági és a politikai elit tagjai közötti kapcsolódásokat. A Krausz család egyik tagja rövid időre képviselőként is szerencsét próbált, a bankár Lánzy Leó több cikluson át volt képviselő, Wahrmann Mór az első zsidó vallású képviselőként 1869-től haláláig (1892) képviselte Lipótvárost, így a parlamenti összeszólalkozás után 1883-ban módja nyílt párba jönni is antiszemita képviselőtársával, Istóczy Győzővel. Az agrárérdekek parlamenti képviselője vitte Károlyi Sándor grófot a parlamenti politizálás felé, az ügyvédi pályáról induló Darányi Ignác csak tíz évvel a képviselőség elnyerése után számolta fel ügyvédi irodáját, és ingatlanai jövedelméből élt. Többen (Kornfeld Zsigmond, Deutsch Sándor, Lánzy Leó) főrendiházi tagként befolyásolhatták a politika alakulását.

A kötet szereplői közül Darányi Ignácé az egyetlen politikusi életút. Többször is betöltötte a földművelésügyi miniszter posztját, és az állami beavatkozást, pénzügyi támogatást követelő agrárius és az ipari, kereskedelmi és banktőke érdekeit képviselő merkantilista nézetek között egyensúlyozva szakszerű megoldásokat javasolt. A szövetkezeti mozgalom támogatásában összetalálkozott Károlyi Sándor gróffal, aki mintaszerűen vezette nagybirtokait, emellett minden lehetőséget megragadott azon nézetének képviselőjeként, hogy a gazdasági haladás a mezőgazdasághoz kötődik. Változó társadalmi, politikai szerepvállalásait is az befolyásolta, hogy mikor, melyik kapcsolatrendszer volt képes erőteljesebben támogatni elképzeléseit. A mezőgazdaság hitelezése, a mezőgazdasági és ipari szövetkezetek létesítését segítő országos hitelszövet-

kezet megteremtése volt egyik legfontosabb célja, amihez állami támogatást, pénzeket remélt – állami felügyelet nélkül. Mivel nem kapott kormányzati támogatást, a megyei szervezetek létrehozása után 1894-ben megalakította a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetét. Végül 1898-ban, Darányi minisztersége alatt megalakult az állami vezetésű Országos Központi Hitelszövetkezet, ami a Károlyi-féle hitelintézet megszűnését jelentette. Ugyanebben az évben Károlyi, anyagi támogatást is biztosítva, megalakította a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetét, a Hangyát. A Magyar Gazdaszövetséget önálló politikai erőként is próbálta választásokon indítani, s programját az úgynevezett „Gönci levélben” foglalta össze. A levélben többek között az összeférhetlenséget szabályozó törvények továbbviteletét, tisztogatásokat követelt a magyar nemzet és államiság fennmaradása érdekében. „A nyílt levél ezzel túlment a szokásos, agrárius ipari és banktőke-ellenességen, és megfogalmazása egyértelműen antiszemita politikára utalt” – foglalja össze Csík Tibor, a Károlyi-pályakép szerzője. Az agrárérdekek képviselőjének ilyenfajta kiadvását Darányi Ignác már korábban parlamenti beszédben ítélte el.

Sokan megfogalmazták az ország sorsát érintő, nagy ívű gazdasági, politikai elképzeléseket: Wahrmann Mór az 1880-as évek közepén Magyarország számtalan centrifugális nemzetiségét, az ország geopolitikai helyzetét, szövetséges nélküliségét említve a közjogi alap, a dualizmus fenntartása, a magyar gazdaság paritásos helyzetének megteremtése mellett érvelt; a századforduló után Károlyi Sándor a legfontosabbnak az ország gazdasági önállóságának megteremtését tekintette, s ennek érdekében elképzelhetőnek tartotta az általános választójog bevezetését, a papi birtokok államosítását is. A magyar vállalkozások terjeszkedési lehetőségeit illetően többen is – mint Wahrmann a programbeszédeiben, Lánzy mindennapi tevékenységében, amire a halálakor az asztalán talált balkáni iparosítási terv is utalt – a balkáni piacok megszerzését tartották a legaktuálisabb feladatnak.

Kornfeld Zsigmond „állambankárként” részt is vett a magyar államadósság kezelésében, konverziójában, a korona bevezetésével összefüggő valutareformban, Bosznia-Hercegovina annexionjának finanszírozásában.

A kötet sok olvasója valószínűleg meglepődik azon, milyen fontos szerepet játszottak a nagyvállalkozói körben a bevándorlók, és azon is, hogy a felekezeti hovatartozást tekintve milyen nagy a zsidók aránya az ismertett családok és szereplők között. A Monarchia idején 800-1000 családra tehető magyar nagypolgárság elitjét 100-150 család alkotta, zömük a fővárosban élt, és zsidó származású volt, a többiek között a külföldről betelepült német nemzetiségűek domináltak (*Magyar Kódex*, 5. kötet: Az Osztrák–Magyar Monarchia, Kossuth, Bp., 2001. 106. old.). Lengyel György számításai szerint a gazdasági elit első generációjának, a XIX. század első harmadában születetteknek körében 15 százalékos volt a bevándorlók aránya, ami a második generáció, a század második harmadában születettek idején valamivel csökkent, 12 százalékra. (Lengyel György: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Magvető, Bp., 1989. 30. és 49. old.) A századforduló körüli évtizedekben a zsidók aránya a legnagyobb bankok, a Gyáriparosok Országos Szövetsége és a tőzsde vezetésében több mint 50 százalékos volt, ami a harmincas évek közepéig lényegében nem változott (*uo.* 44. és 77. old.). Hogy éppen kik szerepelnek a kötetben, az szerkesztői döntés kérdése volt, és bár bevallottan nem törekedtek reprezentativitásra, a „merítési lehetőséget” a fenti számok határozták meg.

Darányi Ignác református köznevelési családba született Pesten. A református Ganz Ábrahám Svájc, Franciaország, Olaszország és Ausztria után állapodott meg Pesten. Gregersen Gudbrand Norvégia, Németország, Csehország, Ausztria után érkezett Magyarországra, és telepedett meg. A svájci református Haggemacher család legidősebb fia, Kaspar két éves nyugat-európai vándorlás után érkezett Magyarországra, de innen Olaszország és Csehország érintésével hazautazott, és ott alapított

családot. Öccse, Henrik Csehország után érkezett el hozzánk, és itt telepedett le, akihez újabb testvér, Károly is csatlakozott. Henrik fiúgyermekei Henrik, Géza, Walter, Róbert, Árpád és Oszkár nevet viseltek. A család a vészkorszak idején zsidó gyerekeket mentett, leszármazottjaik közül senki sem él Magyarországon. A zsidó Deutsch család első ismert őse kőszegi születésű, a család életében a következő állomás Arad, majd Pest volt. Havel Lipót nagyapja Csehországból vándorolt Pestre. Károlyi Sándor az egyik legvagyonosabb arisztokrata családba (Esterházy Franciska és Károlyi István gyermekeként) született. A nyomdaalapító Kner Izidor nagyapja balassagyarmati zsidó család gyermekeként látta meg a napvilágot. Kornfeld Zsigmond csehországi zsidó családba született, Párizs, Prága és Bécs után érkezett a Magyar Általános Hitelbankhoz 1878-ban. Letelepése tartósan bizonyult, hét év után úgy döntött, megtanul magyarul, 1887-ben megtartotta első magyar nyelvű pénzügy-politikai előadását, majd kezdeményezte a pesti tőzsde kereskedési nyelvének megmagyarítását. Krausz Mayer egy Tolna megyei zsidó közösségből indult el Pestre dolgozni. Lánczy Leó édesapja, Lazarsfeld Adolf csehországi zsidó közösségben született, majd Pesten szeszfőzdét és kereskedést tartott fenn. A Neuschlosz család a Nyitra megyei Vágvecse zsidó telepéről érkezett először Újpestre, majd Pestre. A Wahrmann család első ismert tagja, Izrael, Óbudán jött a világra, Mór Pesten született. A kismemesi származású, gyáralapító Zsolnay Miklós eredetileg rőföskereskedő volt Pécsen.

Képeskönyv, meséskönyv, amelyet gyakran megbabonázva olvastam – fogalmaztam a bevezető mondatokban, és az ismertetés végén is ezeket a benyomásaimat szeretném hangsúlyozni. Mégis be kell vallanom: zavart, hogy ebben a nagyon szép kivitelű, olvasmányos könyvben nem tudhatom meg, honnan származik a sok idézet. Az egyes fejezetek után van ugyan irodalomjegyzék, de az nem feltétlenül áll kapcsolatban az idézett szövegekkel, például Adyt idézik Károlyi Sándorról (125. old.), de Ady nem szerepel a – jól megválo-

gatott – irodalomban (131. old.). Gondolom, sok olvasó, mint ahogy én is, több segítséget igényelne a pénznekem, összegek nagyságrendjében való eligazodáshoz, egyrészt mert másfél évszázad adatait kellene értelmeznünk, másrészt mert minden történetben kiemelten fontos a vállalkozások gyarapodása, a vagyon nagysága, az örökösödés alakulása. Tudom, hogy lehetetlen hibátlan kötetet készíteni, ezért sajnálom a szerkesztőket, akik nyilván a megjelenés után vették észre, hogy a fejlécekben is szereplő családnevek írása következetlen: a Krausz családnál csak a fejlécben szerepel a megyeri előnév, a Zsolnay család viszont a fejlécben elvesztette nemesi ypszilónját. Szívesen látnám már a mostani kifogásaim figyelembe vevő következő kötetet.

VALENTINY PÁL

Csizmadia Ervin: A Medgyessy- talány

A NEMZETI KÖZÉPTŐL (A) VÉGIG

*Századvég Kiadó, Budapest, 2004.
263 old.*

Csizmadia Ervin: „Elképzelték maguknak egy miniszterelnököt”

INTERJÚ MEDGYESSY PÉTERREL

*Századvég Kiadó, Budapest, 2004.
111 old. 2625 Ft (a két kötet együtt)*

„Az elmúlt évek egyetlen időszakában sem nézett reánk a lapokból annyi felszabadult, mosolygó, sőt harsányan kacagó MSZP-s és SZDSZ-es politikus, mint amennyi az augusztus 19-e utáni napokban” (I. 7. old.), írja provokatívan Csizmadia Ervin könyvének előszavában, utalva a Medgyessy lemond(at)ását

követő hónap beszédes sajtófotóira. Az elemzés tárgya a „Medgyessy-talány”, amelybe szerinte beletartozik a kormánykoalíció, illetve a baloldal viszonyrendszere is. Fő kérdése mégis az, mi történt a volt miniszterelnökkel a kormányfő jelöltté válásától bukásáig eltelt három évben, a 2002-es kormányváltó erők baloldali liberális 'királycsinálói' két év kormányzás után miért húzták ki a székét az éppen felálló Medgyessy alól? Csizmadia nem beszél se „puccsistákról”, se posztkommunistákról, hanem egy politikus cselekvéseit értelmezi a formális és informális politikai összefüggéseiben, kihívásokat és az adaptivitás szempontjából értékelt válaszokat elemez. Szakít tehát a politikai elemzőktől sem idegen pszichológiai redukcionizmussal, amely Medgyessyt pusztán „dadogó rétornak”, „határozatlan vezetőnek” láttatja, s bukását részben ezzel, részben – a menesztését követő első sértett nyilatkozatokhoz illeszkedve – a felelőtlen, hatalomvágyó liberális politikusok térnyerésével magyarázza. Csizmadia szándéka szerint nem politizál, hanem közérthető politikai elemzést készít. A megértés igénye vezet, ami általában elvárható a társadalomtudományban, de önmagában nem elégséges a politikai-közéleti viszonyok feltérképezéséhez, ha nem párosul kritikai reflexióval. Igaz ez az interjúkötet is, ahol a szerző jellemzően saját elemzői hipotéziseit teszteli, majd miután megkapta az igazolást vagy a cáfolatot, nem tesz fel további – esetleg kényes – kérdéseket. Ez a publicisztikai interjú egyik bevett eljárása; de talán hasznosabb lett volna az interjúalany értelmezéseiből kiinduló, kevésbé strukturált interjútechnika.

A szerző szándéka, hogy „Medgyessy lépéseit értelmezhető láncolatként, ne pedig sodródó rögtönzések zavaros elegeként” (I. 45. old.) szemlélje. A közvélemény szerint meglehetősen kaotikus, „kamikaze” (I. 255. old.) kormányzás megértésének igyekezete azonban a túlracionálizálás veszélyével jár. Csizmadia a kormányfőt jóval tudatosabb politikusnak mutatja annál, amilyennek a közvélemény látta; sőt még annál is „jobbán” megérti a cselekvőt, mint